

Σημασιολογία της ελληνικής γλώσσας

Γιάννης Βελούδης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Δεν έχω αντιληφθεί καμία κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα.

Αυτό το μικρό δείγμα της γλώσσας μας θα δοκιμάσω να «ανακρίνω» σημασιολογικά στη συνέχεια, με την ελπίδα ότι οι περιορισμοί του –δεν ξεπερνά τα όρια μιας απλής αποφαιτικής πρότασης– θα κεντρίσουν, αν όχι το ενδιαφέρον, τουλάχιστον την περιέργεια του αναγνώστη/της αναγνώστριας (στην έγκρισή του/της, άλλωστε, θα υποβάλλονται τα επιμέρους πορίσματα της «ανάκρισης» κάθε φορά). Στόχος μου είναι από αυτή την ελάχιστη αφορμή να αναδειχθούν κατά το δυνατόν –ο προσδιορισμός έχει υπόψη του και τους περιορισμούς του «ανακριτή»– πλευρές του φαινομένου «γλωσσική σημασία». Πρόκειται, ωστόσο, για ενδιάμεσο στόχο. Το κείμενο που ακολουθεί έχει κατά βάθος υπόψη του όχι το φαινόμενο αλλά τη μελέτη του: προορίζεται να υπονομεύσει την εξειδίκευση «της ελληνικής» του τίτλου του, *Σημασιολογία της ελληνικής γλώσσας*¹ κι αυτό όχι στο όνομα μιας «παγκοσμιοποίησης» (και) της σημασίας –η καχυποψία του αναγνώστη/της αναγνώστριας στις μέρες που ζούμε θα ήταν απόλυτα δικαιολογημένη– αλλά στο όνομα της παγκοσμιότητας ορισμένων πλευρών, των κρισιμότερων ίσως, της γλωσσικής σημασίας.

Ακολουθώντας την προτίμηση των παραδοσιακών γραμματικών, αλλά και την τυπική ανακριτική τακτική, θα αρχίσω από τα στοιχειώδη (στην περίπτωσή μας, μάλιστα, θα αποδειχθούν και αδιάφορα). Οι μικρότερες γλωσσικές μονάδες που μπορούν να διαταχθούν γραμμικά, τα «φωνήματα» (πραγματώσεις τους μας παρουσίαζαν τα «Φθογγολογικά» των γραμματικών που γνωρίσαμε στο σχολείο), επανέρχονται, *ανακυκλώνονται* είναι η περιγραφή που θα προτιμώ στο εξής, στο μικρό μας δείγμα, συμμετέχοντας στο γραμμικό σχηματισμό μεγαλύτερων μονάδων· το φώνημα /i/, π.χ., δηλαδή η μονάδα «ι» που λέμε και ακούμε, ανακυκλώνεται εννιά φορές, όπως εύκολα μπορούμε να διαπιστώσουμε, αν ξεπεράσουμε την ποικιλία της ιστορικής μας ορθογραφίας:

Ο κ. Γιάννης Βελούδης είναι καθηγητής Γλωσσολογίας του Α.Π.Θ.

Δ-ε-ν έ-χ-ω α-ντ-ι-λ-η-φ-θ-εί κ-α-μ-ί-α κ-ί-ν-η-σ-η ε-δ-ώ γ-ύ-ρ-ω μ-έ-χ-ρ-ι τ-ώ-ρ-α

(το δίδυμο ει και τα ι, η κτλ. είναι, από πολύ νωρίς, μονάδες της ελληνικής γραφής, και μόνο, όχι μονάδες της ελληνικής γλώσσας). Τι δίνει στα φωνήματα αυτή την άνεση; Το γεγονός ότι δεν είναι φορείς σημασίας. Σίγουρα δε θα λέγαμε ποτέ ότι χάρη στο /i/ τους, π.χ., οι λέξεις *καμία, μέχρι, γύρω, αντιληφθεί, κίνηση* μοιράζονται κάτι κοινό, που μάλιστα έχει ανξημένη συμμετοχή στο σχηματισμό της σημασίας των δύο τελευταίων· ή ότι η λέξη *κίνηση* έχει μεγάλη σημασιακή συγγένεια με τη μορφή *νικήσει*, γιατί μοιράζεται μαζί της το ίδιο φωνηματικό υλικό: /n/, /k/, /s/, /i/ (με την τελευταία μονάδα σε τριπλή ανακύκλωση!).

Η σημασία κάνει δειλά την εμφάνισή της με τα πρώτα στάδια της σύνθεσης. Το *εχ-* της λέξης *έχω*, π.χ., είναι φορέας σημασίας. Την «κουβαλά» μαζί του κάθε φορά που ανακυκλώνεται· και δεν εννοώ μόνο τους συνδυασμούς του με τις γνωστές μας καταλήξεις-φορείς γραμματικής λειτουργίας, -ω, -εις, κτλ.: αρκεί να διευρύνουμε την αναζήτησή μας σε συνθέσεις όπως *προσέχω, κατέχω, επέχω, αντέχω, ενέχω* κτλ., *προσοχή, κατοχή, εποχή, αντοχή, ενοχή* κτλ., *έξη* (έξις), *εξής* κτλ., για να γίνει αυτό αμέσως φανερό στη δυναμική αλλά και στη διαχρονική του διάσταση. Ο προσδιορισμός «δειλά» που χρησιμοποιήσα λίγο πριν υποδηλώνει μεγάλο βαθμό σημασιακής αφαίρεσης. Και μπορούμε να διαπιστώσουμε από τα πρώτα κιόλας παραδείγματά μας ότι η σημασία εξειδικεύεται καθώς ο βαθμός σύνθεσης μεγαλώνει: άλλη είναι, προφανώς, η σημασία του *έχω*, π.χ., στο συνδυασμό του με το πρόσφυμα *προσ-* και άλλη στο συνδυασμό του με το πρόσφυμα *κατά-*· αλλά, χαρακτηριστικότερα, και πέρα από τα όρια της λέξης, άλλη είναι η σημασία του *προσέχω* στην έκφραση *προσέχω το παιδί*, άλλη στις εκφράσεις *προσέχω τα κιλά μου* και *προσέχω τι λέω*· κι ακόμη, διαφορετική είναι η σημασία της έκφρασης *προσέχω το παιδί* στην ακολουθία *προσέχω το παιδί να μην πέσει απ' ό,τι* στις ακολουθίες *προσέχω το παιδί στην προετοιμασία των μαθημάτων του* και *προσέχω το παιδί πώς μεγαλώνει* κτλ.

Η ανακύκλωση, ωστόσο, δεν αφορά μόνο το -αδρανές αρχικά και σημασιακά δραστήριο στη συνέχεια- υλικό, αλλά και τους κανόνες που ορίζουν τους θεμιτούς συνδυασμούς κάθε φορά. Οι συνθέσεις του *έχω*, π.χ., με τις προθέσεις της προηγούμενης παραγράφου «φτιάχνονται» πάνω στο ίδιο «καλούπι», που μάλιστα επανέρχεται και σε άλλες συνθέσεις: *προσέρχομαι, κατέρχομαι, επέρχομαι* κτλ. Αλλά, για να μην απομακρυνόμαστε πολύ από το μικρό μας δείγμα, είναι εύκολο να δούμε, π.χ., ότι η σειρά των τριών πρώτων όρων του *δεν έχω αντιληφθεί* δεν είναι τυχαία: κάθε απόπειρα αναδιάταξής τους θα αποτύγχανε παταγωδώς (**έχω δεν αντιληφθεί, *αντιληφθεί δεν έχω, *δεν αντιληφθεί έχω, *έχω αντιληφθεί δεν, *αντιληφθεί έχω δεν*)· και ο κανό-

νας που την ορίζει ανακυκλώνεται, με την ίδια αυστηρότητα, γενικότερα: *δεν έχω ακούσει* (*έχω δεν ακούσει, *ακούσει δεν έχω, *δεν ακούσει έχω, *έχω ακούσει δεν, *ακούσει έχω δεν), *δεν έχω περάσει* (*έχω δεν περάσει, *περάσει δεν έχω, *δεν περάσει έχω, *έχω περάσει δεν, *περάσει έχω δεν) κτλ. Δε χρειάζεται, νομίζω, να επιμείνουμε περισσότερο.

Οι εκδοχές της ανακύκλωσης που συζητήσαμε παραπάνω (θα τη λέμε στο εξής «πρωτοβάθμια») δεν εξαντλούν το φαινόμενο. Πράγματι, κατά την εξέταση της αποφαιτικής μας πρότασης μέχρι αυτή τη στιγμή δε μας χρειάστηκε καμιά μαρτυρία σχετικά με το «ποιος», το «πού», και το «πότε» τη χρησιμοποίησε· κι αυτό γιατί η (πρωτοβάθμια) ανακύκλωση που γνωρίσαμε αναπτύσσεται στο αφηρημένο πεδίο της κατασκευής μεγαλύτερων γλωσσικών μονάδων από μικρότερες: εκεί «φτιάχτηκε» (μία φορά) η μεγαλύτερη μονάδα *Δεν έχω αντιληφθεί καμιά κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα*, που αντιστοιχεί στο αντικείμενο της «ανάκρισής» μας. Υπάρχει όμως ένα πολύ σημαντικό υπόλοιπο (θα το πούμε ανακύκλωση «δεύτερου βαθμού») που αφορά ακριβώς την εκφώνηση των μονάδων με σημασία στο πεδίο της καθημερινής λεκτικής επικοινωνίας· πρόκειται για την ανακύκλωση των προϊόντων της πρωτοβάθμιας ανακύκλωσης, καθώς μπορούν να επανέρχονται στα χείλη των ομιλητών/ομιλητριών της γλώσσας, προκειμένου να καλύψουν απεριορίστες σε αριθμό διαφορετικές περιπτώσεις χρήσης. Με το δικό μας μικρό δείγμα, π.χ., μπορεί μια ομιλήτρια να πληροφορεί τον υπεύθυνο της αστυνομικής επιχείρησης, απαντώντας σε σχετική του ερώτηση, ότι οι κακοποιοί που περιμένει η αστυνομία με την καλοστημένη ενέδρα της δεν έχουν φανεί ακόμη· σε μια άλλη περίπτωση, άλλη, ή και η ίδια, ομιλήτρια μπορεί με τη χρήση της αποφαιτικής μας πρότασης να αρνείται σε φιλική συζήτηση ότι υπάρχει διακίνηση ναρκωτικών στη γειτονιά της· ή να συγχαίρει το διευθυντή της Εταιρείας Προστασίας Ζώων για την αποτελεσματική απομάκρυνση των αδέσποτων σκύλων από την περιοχή· ή και να παραπονείται στον τοπικό βουλευτή ότι τα υπεσχημένα έργα αναβάθμισης της περιοχής δεν έχουν αρχίσει ακόμη· ή, ακόμη-ακόμη, να δίνει το συμφωνημένο σύνθημα αναγνώρισης κατά τη συνάντηση με το μυστικό πράκτορα που την περίμενε διακριτικά στην αίθουσα αφίξεων στο αεροδρόμιο «Μακεδονία» της Θεσσαλονίκης.

Είναι φανερό ότι η ανακύκλωση δεν αφορά τώρα πια την κατασκευή, δηλαδή λεξιλογικό υλικό και κανόνες, αλλά τη χρήση των προϊόντων της σε ένα πλήθος διαφορετικών περιστάσεων· και, το πιο σημαντικό για μας, κάθε νέα (και διαφορετική) εμφάνιση μιας (της ίδιας πάντα) γλωσσικής μονάδας «συντίθεται» όχι μόνο με γλωσσικά αλλά και με εξωγλωσσικά συμφραζόμενα, που μπορούν να παρεμβαίνουν δραστικά στη διαμόρφωση της σημασίας – μαζί τους θα πρέπει να λογαριάζουμε και τις επικοινωνιακές προθέσεις της

ομιλήτριας, αλλά και (την άποψή της για) τη δυνατότητα του ακροατή να τις αναγνωρίσει: παρακολουθήσαμε λίγο πριν την ομιλήτριά μας να πληροφορεί, να αρνείται, να συγχαίρει, να παραπονείται, να επικοινωνεί συνωμοτικά, να «κάνει» δηλαδή μια σειρά πολύ διαφορετικά μεταξύ τους «πράγματα» με κοινωνικό, κατά βάθος, περιεχόμενο, χωρίς να αλλάξει κατά κεραία τα λεγόμενά της.

Αν θελήσουμε να γίνουμε πιο σχολαστικοί, οι συντεταγμένες αυτής της δευτεροβάθμιας ανακύκλωσης μπορεί να ελέγχονται από τον *κόσμο*, από το δίπτυχο *κόσμος-ομιλητής* ή, τέλος, από το τρίπτυχο *κόσμος-ομιλητής-γλώσσα*. Κρατώντας κατά νου χρήσεις που «σέβονται» περισσότερο τη φυσική, αποφαντική, σημασία της πρότασης που ανακρίνουμε, θα γνωρίσουμε διαδοχικά και τις τρεις εκδοχές, με το ενδιαφέρον στραμμένο στην τελευταία, και συνθετότερη.

κόσμος

Η χρήση των γλωσσικών εκφράσεων είναι ζυμωμένη με τρεις συστατικούς της παράγοντες: «*εγώ*», «*εδώ*», «*τώρα*». Κανείς τους δεν μπορεί να απουσιάζει: όσο απαραίτητο είναι να υπάρχει ένας ομιλητής/μία ομιλήτρια, για να εκδηλωθεί γλωσσική χρήση, άλλο τόσο αναγκαίο είναι να υπάρχει μια τοπική θέση και μια χρονική στιγμή γι' αυτή την εκδήλωση. Είναι φανερό ότι, κάθε φορά που αλλάζει το αντικείμενο αναφοράς, ας πούμε η «*τιμή*», ενός ή περισσότερων από τους τρεις αυτούς παράγοντες, έχουμε ανακύκλωση. Η μαρτυρία του δείγματος που εξετάζουμε αποδεικνύεται αποκαλυπτική, καθώς οι παράγοντες αυτοί συμβαίνει να είναι άμεσα εγγεγραμμένοι στο «*σώμα*» του. Από την πλευρά του «*εγώ*», μπορούμε να φανταστούμε απεριόριστες σε αριθμό χρήσεις της μονάδας *Δεν έχω αντιληφθεί καμία κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα*: δυνάμει, όχι μόνο τόσες όσοι είναι και οι ομιλητές και οι ομιλήτριες της γλώσσας (τα πρόσωπα που μπορούν να πάρουν τη θέση του υποκειμένου της περιφρασης *έχω αντιληφθεί*): σ' αυτές θα πρέπει να προσθέσουμε και εκείνες στις οποίες κάθε ομιλητής ή κάθε ομιλήτρια θα μπορούσε ο ίδιος ή η ίδια σε διαφορετικές στιγμές, και από διαφορετικές ή μη θέσεις, να συμμετάσχει.

Από την πλευρά του «*εδώ*», μπορούμε επίσης να φανταστούμε απεριόριστες σε αριθμό περιπτώσεις χρήσης: όχι μόνο τόσες όσα είναι και τα τοπικά σημεία (σημεία αναφοράς του *εδώ γύρω*) από τη μια μέχρι την άλλη άκρη του πλανήτη μας (και όχι μόνο του πλανήτη μας, μετά τις διαστημικές κατακτήσεις των τελευταίων χρόνων!): σ' αυτές θα πρέπει να προσθέσουμε και εκείνες στις οποίες εμπλέκονται το ίδιο σημείο και ο ίδιος ομιλητής ή η ίδια ομιλήτρια σε διαφορετικές χρονικές στιγμές ή διαφορετικοί ομιλητές και/ή διαφορετικές ομιλήτριες σε διαφορετικές, ή μη, χρονικές στιγμές.

Τέλος, από την πλευρά του «*τώρα*», μπορούμε να φανταστούμε απεριόριστες σε αριθμό περιπτώσεις χρήσης του δείγματος που «ανακρίνουμε»: όχι μόνο τόσες όσες θα είναι και οι στιγμές της «ζωής» της γλώσσας μας με τη σημερινή της μορφή· αυτές θα πρέπει να τις πολλαπλασιάσουμε επί τον αριθμό των ομιλητών και/ή ομιλητριών που ανά πάσα στιγμή μπορούν να χρησιμοποιήσουν την αποφαιτική μας πρόταση, από την ίδια και/ή από διαφορετικές τοπικές θέσεις. (Καθώς, μάλιστα, η χρήση της γλώσσας δεν έχει περιορισμούς αλήθειας, οι πολλαπλασιασμοί μας θα πρέπει να έχουν υπόψη τους τόσο τις περιπτώσεις που λέγεται κάτι αληθές, όσο και τις περιπτώσεις που λέγεται κάτι ψευδές· αν, π.χ., το υποκείμενο του *έχω αντιληφθεί* διαπιστώνει για πρώτη φορά κάποια κίνηση γύρω του στις 12.45' της 6ης Αυγούστου 2001, με τη χρήση της αποφαιτικής του πρότασης στις 12.46' της ίδιας μέρας θα μας έλεγε κάτι ψευδές, ενώ με τη –διαφορετική– χρήση της ίδιας αποφαιτικής πρότασης δύο λεπτά πριν θα μας είχε πει κάτι αληθές!)

Είναι απαραίτητο, ύστερα μάλιστα από την τελευταία παραένθεση, να σημειώσουμε ότι η τριάδα «εγώ-εδώ-τώρα» συνδέεται απευθείας με την ίδια την πράξη της εκφώνησης: αυτή «θέλει» –και είναι αδιανόητη χωρίς– τους τρεις αυτούς παράγοντες. Μ' αυτή την έννοια έχουν όλοι τους «αντικειμενικότερη» κατοχύρωση: βρίσκονται έξω από τον έλεγχο του ομιλητή/της ομιλήτριας. Όσο, π.χ., σταθερά κι αν ο ομιλητής κατά την ημέρα που κάνει χρήση της αποφαιτικής μας πρότασης πιστεύει (ή κι εμείς μαζί του θεωρούμε) ότι έχουμε 26 Ιουλίου του 2001, η αλήθεια είναι ότι δεν έχει διαπιστώσει καμία κίνηση γύρω του μέχρι τις 6 Αυγούστου 2001, αν αυτή τελικά είναι η ένδειξη του ημερολογίου για εκείνη την ημέρα. (Βλ. και Barwise & Perry 1983: 33.)

Η τελευταία αυτή παρατήρηση μοιάζει ίσως περιττή, γιατί το περιεχόμενο της μας φαίνεται αυτονόητο. Έχει όμως σημασία, καθώς, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, ένα μέρος του ελέγχου μπορεί να περάσει πολύ χαρακτηριστικά «στα χέρια» του ομιλητή.

κόσμος και ομιλητής

Ήταν αρκετή η μαρτυρία του μικρού μας δείγματος, για να πεισθούμε ότι το ζήτημα της σύνδεσης γλώσσας-κόσμου μπορεί, σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, να το λύνει με άμεσο τρόπο η ίδια η πράξη της εκφώνησης. Με τη χρήση της αποφαιτικής μας πρότασης ξέραμε αμέσως σε ποιο πρόσωπο αναφέρεται το υποκείμενο της περίφρασης *έχω αντιληφθεί* (στον ομιλητή), σε ποιο χρονικό διάστημα αναφέρεται το *τώρα* (σ' αυτό που τερματίζεται στο παρόν της εκφώνησης) και ποιο είναι το εμβαδόν του προσδιορισμού *εδώ γύρω* (τα όρια της θέσης του ομιλητή), χάρη στη δεικτικότητα αυτών των εκφράσεων. Τι γίνεται, ωστόσο, αν θελήσουμε από το «εγώ-εδώ-τώρα» της

αμεσότητας να μετακινηθούμε προς το «κάποιος-κάπου-κάποτε» της αφαίρεσης; Το αρχικό δείγμα μας μπορεί, έμμεσα έστω, και αυτή τη φορά να μας βοηθήσει με τη μαρτυρία του, αρκεί να το παραλλάξουμε ανάλογα:

Δεν είχε αντιληφθεί καμία κίνηση εκεί γύρω μέχρι τότε ο Γιάννης.

Η αντικατάσταση του «εγώ» από το «κάποιος», για να περιοριστούμε μόνο σ' αυτό, φέρνει στο προσκήνιο τον κόσμο της εμπειρίας του ομιλητή: γνωρίζει το «Γιάννη» (και, κανονικά, θεωρεί ότι και η ακροάτριά του γνωρίζει το Γιάννη) και τον αναφέρει· για να διαλέξω μια δραστικότερη διατύπωση από τη δεξαμενή των γνώσεών του και μόνο, μπορεί ο ομιλητής να ανασύρει το πρόσωπο στο οποίο μας παραπέμπει με την έκφραση *ο Γιάννης*, καθώς ο ίδιος ο «Γιάννης» ενδέχεται να μην είναι φυσικά παρών – ή, ακόμη-ακόμη, να μην μπορεί να είναι φυσικά παρών, γιατί έχει εν τω μεταξύ πεθάνει. Ανάλογη απόσταση από την άμεσα διαθέσιμη, εξωτερική, πραγματικότητα μπορεί να καταγράφεται και από την πλευρά των δύο άλλων συντεταγμένων: είναι φανερό ότι οι εκφράσεις *εκεί γύρω* και *μέχρι τότε* (μαζί της και το *είχε*) παραπέμπουν, αντίστοιχα, σε τοπικές και χρονικές θέσεις που απέχουν από το «εδώ» και το «τώρα» της εκφώνησης.

Αν θελήσουμε για λίγο ακόμη να επιμείνουμε προς την ίδια κατεύθυνση, μια δεύτερη παραλλαγή μπορεί να γίνει αποκαλυπτικότερη:

Δεν πρέπει να είχε αντιληφθεί καμία κίνηση εκεί γύρω μέχρι τότε ο Γιάννης.

Εδώ η κατάσταση φαίνεται να περνά ακόμη χαρακτηριστικότερα στον έλεγχο του ομιλητή/της ομιλήτριας, καθώς από την πραγμάτευση, την παράθεση δηλαδή απλώς, μιας (παρελθούσας) πραγματικότητας περνούμε στη διαπραγμάτευσή της, σε εκτιμήσεις δηλαδή σχετικά με το αν μια κατάσταση πραγμάτων, «ο Γιάννης αντιλαμβάνεται κάποια κίνηση», ανήκε, ή όχι, σ' αυτή – δεν ανήκε κατά πάσα πιθανότητα, αποφαίνεται η δεύτερη αυτή παραλλαγή. Και το πράγμα δε σταματά εδώ: ο έλεγχος του ομιλητή/της ομιλήτριας μπορεί να γίνει ακόμη δραστικότερος, καθώς η διαπραγμάτευση μπορεί να έχει το χαρακτήρα της –λεκτικής, τουλάχιστον– παρέμβασης στην ίδια τη διαμόρφωση της πραγματικότητας· πβ. την «απαγόρευση», παραλλαγή επίσης της αποφαιτικής μας πρότασης, *Δεν πρέπει να αντιληφθεί καμία κίνηση εκεί γύρω ο Γιάννης*.

Είναι καιρός όμως να επιστρέψουμε στην αρχική μορφή του μικρού μας δείγματος για την εξέταση του τρίπτυχου *κόσμος-ομιλητής-γλώσσα*, που μάλιστα προεξοφλήσαμε ως ενδιαφέρουσα.

κόσμος-ομιλητής-γλώσσα

Σε πολλά εκφωνήματα δίπλα στον κόσμο και τον ομιλητή μπορούμε να διακρίνουμε και ένα τρίτο στοιχείο: την ίδια τη γλώσσα. Σε ποιες περιπτώσεις συμβαίνει αυτό; Για την απάντηση θα ήμασταν έτοιμοι να σκεφτούμε γενικότερα φαινόμενα «ανακλαστικότητας» και «μεταγλωσσικής λειτουργίας», όπου η χρήση της γλώσσας έχει, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, υπόψη της την ίδια τη γλώσσα. Π.χ. θα μπορούσαμε να φανταστούμε την αποφαιτική μας πρόταση σαν αντίδραση του ομιλητή προς μια υποψία που μόλις πριν είχε διατυπώσει η συνομιλήτριά του:

- Σίγουρα, θα έχεις αντιληφθεί καμία κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα...
- Δεν έχω αντιληφθεί καμία κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα.

Στην περίπτωση αυτή ο ομιλητής μας προφανώς ανακνυλώνει γλωσσικό υλικό από τα συμφραζόμενα: «παραθέτει» από αυτά ό,τι κρίνει απαραίτητο να σβήσει με το μεταγλωσσικό του δεν-σβηστήρα: δεν «έχω αντιληφθεί καμία κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα» (όπου το «έχω αντιληφθεί καμία κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα» απηχεί –το ρήμα κυριολεκτεί!– τα λόγια της συνομιλήτριας)¹. Το ερώτημα στην αρχή αυτής της παραγράφου, ωστόσο, φαίνεται να επιδέχεται απάντηση και από μια άλλη πλευρά, πολύ πιο ενδιαφέρουσα: μπορούμε, πέρα από «ανακλαστικές» και «μεταγλωσσικές» χρήσεις, να κάνουμε λόγο και για ένα τρίτο είδος ανακύκλωσης που παίρνει το νήμα από τις δύο προηγούμενες, για να τους το επιστρέψει, καθώς φαίνεται, τελικά. Σ' αυτή την «τριτοβάθμια» ανακύκλωση περνούμε αμέσως.

Αν στο δεύτερο βαθμό είχαμε (και ως δυνατότητα) την ανακύκλωση προϊόντων του πρώτου βαθμού, το υλικό δηλαδή της ανακύκλωσης ήταν η γλωσσική παραγωγή, στον τρίτο βαθμό έχουμε την «επεξεργασία» των προϊόντων αυτής της δεύτερης ανακύκλωσης: επανέρχεται ως γλωσσική εμπειρία και γνώση η ίδια η γλωσσική χρήση (της γλωσσικής παραγωγής). Ο ομιλητής σ' αυτό το τρίτο

1. Σαφέστερη μαρτυρία γι' αυτή τη μεταγλωσσική εκδοχή τού δεν μπορούμε να αποσπάσουμε από τη μονάδα *Η καρέκλα του δεν έχει ένα πόδι*, όπου συμπυκνώνεται καθαρότερα η διπλή λειτουργία της άρνησης: με την αποφαιτική αυτή πρόταση μπορεί ο ομιλητής να συμβάλει στη συνομιλία με ένα δικό του κομμάτι πληροφόρησης («λείπει ένα πόδι από την καρέκλα του», τυπική άρνηση), σε μια περίπτωση χρήσης, αλλά και να αντιδράσει («είναι λάθος ότι η καρέκλα του έχει ένα πόδι», μεταγλωσσική άρνηση) προς ένα κομμάτι πληροφόρησης που έχει κιόλας εγκατασταθεί στα συμφραζόμενα, σε μια άλλη περίπτωση:

– Η καρέκλα του έχει ένα πόδι.

– Η καρέκλα του δεν έχει ένα πόδι (έχει τέσσερα / είναι κρεμαστή κτλ.).

επίπεδο δεν είναι απλώς φορέας-γνώστης γλώσσας, όπως ήταν στο δεύτερο επίπεδο, αλλά και φορέας-γνώστης γλωσσικής εμπειρίας· και η δυνατότητά του να «συμβουλευτεί» αυτή του τη γλωσσική εμπειρία τού δίνει το λόγο μ' έναν πολύ ενδιαφέροντα τρόπο. Φαινόμενα «επανεπίσχυσης», «μετωνυμίας» και ακόμη-ακόμη «μεταφοράς», ανάμεσα σε άλλα, έχουν με κάποιο τρόπο πίσω τους αυτή τη διπλή ιδιότητα του ομιλητή. Τις σχετικές μαρτυρίες μπορούμε, νομίζω, με κάποια προσοχή να αποσπάσουμε από την αρχική αποφαιτική μας πρόταση. Θα αρχίσουμε την εξέταση αντίστροφα, από τη «μεταφορά» προς την «επανεπίσχυση».

Ας σταθούμε λίγο πιο προσεκτικά στην έκφραση *έχω αντιληφθεί*. Πρόκειται, βέβαια, για ρηματική περίφραση που ανάγεται στο ρήμα *αντιλαμβάνομαι*· η αρχική του σημασία, σύμφωνα με τα λεξικά, είναι «κρατώ κάτι, πιάνω». Τι μπορεί να μας ενδιαφέρει αυτή η πληροφορία; Είναι γνωστό (βλ. σχετικά Sweetser 1990) ότι σε διαφορετικές γλώσσες (π.χ. Ελληνικά: *αντιλαμβάνομαι, καταλαμβάνω*, Αγγλικά: *grasp, get*, Γαλλικά: *comprendre* [*< comprehendere* της Λατινικής] κτλ.), αλλά και σε διαφορετικούς κύκλους μέσα στην ιστορία μιας γλώσσας (π.χ. Ελληνικά: *καταλαμβάνω* → *καταλαβαίνω, πιάνω* «αγγίζω» → *πιάνω* «καταλαβαίνω»² κτλ.), εκφράσεις με αυτή την «απτική» αρχική σημασία έχουν την τάση να αναπτύσσουν τη σημασία «καταλαβαίνω, κατανοώ». Η, περιέργη, κατά τα άλλα, διαγλωσσική και διαχρονική αυτή κανονικότητα παύει να αποτελεί «γρίφο», αν την αναγύγουμε στο φαινόμενο της «μεταφοράς». Μόνο που τα πράγματα έχουν τέτοια έκταση –δεν είναι μόνο γλωσσικά, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω– ώστε η παλιότερη, γνωστή σε μας από το σχολείο, άποψη για τη μεταφορά να αδυνατεί να τα παρακολουθήσει. Και δεν εννοώ μ' αυτό απλώς ότι η κανονικότητα που σημειώσαμε πιο πάνω δεν περιορίζεται μόνο σε ρήματα με «απτική» σημασία³. Κατά τη νέα, γνωσιακή, ριζικά αναβαθμισμένη, αντίληψη της έννοιας, «η μεταφορά είναι πρωταρχικά θέμα σκέψης

2. Πβ. τις εκφράσεις: *το πιάνεις*; (= «το καταλαβαίνεις;»), *δε με πιάνεις!*, *δεν το έπιασαν σωστά το θέμα* κτλ.· αλλά και γενικότερα, *δε χειρίστηκες προσεκτικά το πρόβλημα, συνέλαβε μια καταπληκτική ιδέα, πώς τον μεταχειρίζεσαι έτσι, βρε παιδί μου!* κτλ.

3. Πράγματι, λίγο περισσότερη υπομονή στην εξέταση του δείγματός μας θα μας αντάμειβε αμέσως σχετικά: θα μπορούσαμε να δούμε ότι ανάλογη λειτουργικότητα είναι σε θέση να αναπτύξουν και εκφράσεις που συνδέονται με άλλες αισθήσεις, πέραν της αφής. Για να περιοριστούμε σε κάποια παραδείγματα από το πεδίο της όρασης και τη δική μας μόνο γλώσσα, στα Αρχαία Ελληνικά: η ρίζα **ϝιδ-* (*εἶδον, ἰδεῖν*) δίνει τον παρακαείμενο με ενεστωτική σημασία *οἶδα* (εξαιρετικό παράδειγμα της προέκτασης: «έχω δει» → «ξέρω»), αλλά και το ουσιαστικό *ἰδέα* (αρχική σημασία: «η μορφή, το φαινόμενο, η όψη»· βλ. σχετικά Liddell & Scott, *A Greek-English Lexicon*, απ' όπου και όλα τα αρχαιοελληνικά παραδείγματα του κειμένου), τα *θεωρῶ θεωρία* εμφανίζουν ανάλογη εξέλιξη κτλ.· κι ακόμη, στα σημερινά Ελληνικά: σχετικές είναι οι χρήσεις *βλέπεις* (= «καταλαβαίνεις») *τι εννοώ, διανέστερος* (= «σαφέστερος») *νόμος δε γίνεται* κτλ., αλλά και ανεξίτητες, κατά τα άλλα, εκφράσεις όπως: *την είδε* (= «θεώρησε ότι είναι») *καθηγητής Πανεπιστημίου, κοίτα να δεις!*, *άκου να δεις!*, [*το βλέπω*] *χλωμό* (= «δε θεωρώ ότι μπορεί να συμβεί») κτλ.

και επομένως και γλώσσας» (Νικηφορίδου 1999: 167): δομές της αισθητηριακής μας εμπειρίας προεκτείνονται σε λιγότερο «απτούς» τομείς, προκειμένου να προσδώσουν δομή σε πιο αφηρημένα πεδία· το ότι εκφράσεις με προσπελάσιμο από τις αισθήσεις μας αντίκρισμα στον κόσμο ανακυκλώνονται –να μην ξεχνούμε το ρήμα μας!– σε νέες χρήσεις καλύπτοντας πεδία με λιγότερο προσπελάσιμη δομή, όπως το πεδίο του λογίζεσθαι στην περίπτωση του δικού μας μικρού δείγματος, αποτελεί σύμπτωμα απλώς αυτής της προέκτασης. Κατά τα άλλα, το εύρος της είναι τεράστιο: αγγίζει, κατά μία εκτίμηση, το 90% του γλωσσικού λεξιλογίου!

Το «μακρύ χέρι» της μεταφοράς, όμως, φαίνεται να απλώνεται και μέχρι τον τομέα της γραμματικής σημασίας. Αν θελήσουμε να γίνουμε λίγο πιο πιεστικοί, η έκφραση *έχω αντιληφθεί* μπορεί να αποδειχθεί ακόμη πιο αποκαλυπτική. Κατά τη θητεία μας στο σχολείο γνωρίσαμε το *έχω* ως βοηθητικό ρήμα που συμμετέχει στο σχηματισμό των συντελικών χρόνων. Κι όχι μόνο αυτό: όσοι/όσες μαθαίνουν ξένες γλώσσες, το συναντούν και εκεί σε ανάλογες λειτουργίες. Αν ζητήσουμε να πολλαπλασιάσουμε τις πληροφορίες μας, οι γλωσσολόγοι θα μας πουν ότι το ίδιο συμβαίνει, με πολύ λίγες εξαιρέσεις, στις γλώσσες ανά τον κόσμο γενικά. Γιατί λοιπόν αυτή η διαγλωσσική προτίμηση; Το ερώτημα μπορεί ευκολότερα να πάρει μια απάντηση, αν το διατυπώσουμε διαφορετικά: ποιος είναι ο ρόλος των συντελικών χρόνων που οι γλώσσες επιμένουν να ενσαρκώνουν με «κτητικές» κατά κανόνα εκφράσεις; Σύμφωνα με την ευρύτερα αποδεκτή γλωσσολογική ανάλυση, ο παρακείμενος δηλώνει «τρέχον ενδιαφέρον»: προβάλλει κάτι ως ήδη συντελεσμένο και διαθέσιμο, προκειμένου να εξυπηρετήσει επίκαιρες (λογικο)συνομιλιακές ανάγκες. Ο δρόμος για τη μεταφορική ερμηνεία της σταθερής παρουσίας της σημασίας «έχω» σ' αυτούς τους σχηματισμούς φαίνεται να είναι πια ανοιχτός – «έχουμε» κάτι που είναι διαθέσιμο, κάτι που υπάρχει, αν είναι οντότητα, ή που ισχύει, αν είναι προτασιακό περιεχόμενο· και, το πιο σημαντικό, ο δρόμος αυτός μοιάζει να έχει «στρωθεί» από την ποικιλία των χρήσεων του (κανονικού) ρήματος *έχω*· για να περιοριστώ στη γλώσσα μας μόνο: *τι καιρό έχει σήμερα; αυτοί οι δύο τα έχουν* (= «κάτι υπάρχει ανάμεσά τους»), *τι έχεις εσύ;* (= «τι ισχύει σχετικά με σένα, τι σου συμβαίνει;»), *έχει καλώς, ας παραμείνουν ως έχουν, έχει πολύ καπνό εδώ μέσα, είχε* (= «υπήρχε») *ένα σπίτι εκεί κάποτε, είχε-δεν-είχε πεθάνει* (= «ήταν-δεν-ήταν αλήθεια, ίσχυε-δεν-ίσχυε ότι είχε πεθάνει») κτλ.⁴

4. Είναι χαρακτηριστικό ότι ανάλογες χρήσεις έχουμε (= «υπάρχουν, ισχύουν»!) σε όλη την ιστορική διαδρομή της γλώσσας μας, και μάλιστα και με άλλες εκφράσεις που παραπέμπουν στη σημασία «κατέχω, κρατώ»: *οὕτως έχει, καλῶς/κακῶς έχει, φλυαρεῖς ἔχων* (= το κάνεις συνέχεια), *ἔχω τινά ὅτι προφήτης ἦν* (= «θεωρῶ ως δεδομένο ότι») Eu. Marc. 11.32, *ἔχε με παρητημένον* Eu. Luc. 14.18 κτλ., αλλά και: *πόσο θα κρατήσει* (= «ισχύσει») *αυτό, η ισχύουσα άποψη, επικρατεί ψύχος, έπιασε να βρέχει, σου έχω πολλά κρατούμενα, θα δώσουμε λαβή για σχόλια* κτλ.

Συνοψίζοντας τις δύο προηγούμενες παραγράφους, θα προσπαθήσω υπαινικτικά –το αντικείμενο, άλλωστε, δεν αφήνει και πολλές επιλογές λεκτικών τρόπων– να διαλύσω μια εντύπωση που ενδεχομένως έχει δημιουργηθεί. Είδαμε ότι οι γλωσσικές εκφράσεις με την εγγύηση –και κάτω από την πίεση– αναλογιών προς την αρχική περιγραφική τους σχέση με τον κόσμο, όπως έχει κατατεθεί στην εμπειρία μας, μπορούν να ανακυκλωθούν σε νέες, μεταφορικές, χρήσεις, υπονομεύοντας σε ένα (δεύτερο, έστω) βαθμό την απόσταση από τα πράγματα που, λόγω του συμβολικού της χαρακτήρα, εισηγείται η γλώσσα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις το υποκείμενο της εκφώνησης, ο ομιλητής/η ομιλήτρια, μοιάζει να αντιδρά προς την κατεύθυνση της «επίλυσης προβλημάτων», όχι μόνο με την έννοια που υποστηρίζουν μερικοί (πβ. «problem-solving» στους Heine et al. 1991: 29-30) ή και με τη βαθύτερη, γνωσιακή, έννοια που λίγο πριν γνωρίσαμε, αλλά με την ακόμη βαθύτερη, συναισθηματική, έννοια της επίλυσης ενός απωθημένου, και πιο πρωταρχικού, προβλήματος: της απόστασης από τα πράγματα που επιβάλλει η γλώσσα από τα πρώτα στάδια της οντογένεσης (βλ. Χριστίδης 1995, γι' αυτό τον ασίγηστο καημό της επιστροφής στην πρωταρχική, άμεση, αίσθηση των πραγμάτων που έχει «φονεύσει» ο συμβολικός χαρακτήρας της γλώσσας).

Να περάσουμε, όμως, στην επόμενη έκφραση του δείγματος που εξετάζουμε: *καμία κίνηση*. Μια συνήθης εκδοχή μετωνυμικής αναφοράς, μας είχαν μάθει στο σχολείο, είναι να παρατίθεται το μέρος αντί του όλου. Μπορούμε να πούμε ότι κι εδώ κάτι ανάλογο συμβαίνει: από την περίσταση που έχει κατὰ νου ο ομιλητής, π.χ. κάποιοι να κινούνται με ύποπτο τρόπο σε σκοτεινές γωνιές κατά τις μεταμεσονύκτιες ώρες, αφαιρείται –στην κυριολεξία– ένα μέρος, η κίνηση· αυτήν και μόνο μνημονεύει, συνθηματικά θα λέγαμε, στην αποφαιτική του διατύπωση: οι φορείς της κίνησης, τα τοπικά, χρονικά, τροπικά χαρακτηριστικά της αποσιωπώνται. Η αισθητηριοκινητική μας εμπειρία είναι κι εδώ παρούσα: αυτή εγγυάται τα «υπόλοιπα», και δίνει τη δυνατότητα της μετωνυμικής τους εκπροσώπησης από μία και μόνο λέξη. Έτσι, ένα μικρότερο κομμάτι γλώσσας ανακυκλώνεται στη θέση ενός μεγαλύτερου κομματιού γλώσσας με τις ευλογίες της εμπειρίας του κόσμου (αλλά και της γλώσσας) που διαθέτουν ο ομιλητής και η συνομιλήτρια του. Το φαινόμενο που μόλις περιέγραψα, ωστόσο, φαίνεται να έχει και δεύτερη εμφάνιση στο μικρό δείγμα που εξετάζουμε· και μάλιστα με πιο ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά, καθώς τη φορά αυτή είναι «στρατευμένο»: υπηρετεί την «επανεπίσχυση» της άρνησης.

Είναι διαπιστωμένο ότι τα μέσα έκφρασης της άρνησης, λόγω της ιδιαιτερότητας των εκφορών, της έντασης και του συναισθηματικού τους χαρακτήρα, ανανεώνονται τακτικά κατά τη χρονική εξέλιξη των γλωσσών (βλ. σχετικά Hopper & Traugott 1993: 121). Οι ανανεώσεις αυτές έχουν το εξής εντυ-

πωσιακό –και διαγλωσσικό, καθώς φαίνεται– χαρακτηριστικό: γίνονται πάνω στο ίδιο «καλούπι»· κι ακόμη, το πιο σημαντικό, το καλούπι αυτό φαίνεται να έχει τη ρίζα του σε γνωσιακά, όχι απλώς γλωσσικά, σχήματα. Ας δούμε από πιο κοντά την επανενίσχυση της άρνησης στη γλώσσα μας, περιορίζοντας τη διαγλωσσικότητα του φαινομένου στις υποσημειώσεις του κειμένου.

Είναι γνωστό ότι το νεοελληνικό *δεν*, η πρώτη λέξη του δείγματός μας, προέρχεται ιστορικά από το αρνητικό μόριο *οὐδέν* της Αρχαίας Ελληνικής· κι αυτό με τη σειρά του από τη συνένωση του εμφατικού επιρρημάτος *οὐδέ* με μια έκφραση ελάχιστης ποσότητας, το αριθμητικό *έν*, κατά την επικρατέστερη etυμολόγηση: πβ. τη δομή *οὐκ ἄλλ’ οὐδέ έν*, Αριστοφ. *Πλούτος*, 138, όπου είναι φανερό πώς ο απώτερος πρόγονος του σημερινού αρνητικού μορίου ενισχύει την άρνηση στη βάση του ελαχίστου. Το *δεν*, τώρα, απότοκο μιας δομής ενίσχυσης, γίνεται το ίδιο αντικείμενο επανενίσχυσης στην ιστορική συνέχεια της γλώσσας μας. Λέμε, π.χ., *κανΕΝΑΝ τους δε χωνεύω* (τα κεφαλαία δηλώνουν εμφατικό τονισμό), αντί του μη εμφατικού *δεν τους χωνεύω*· κι ακόμη, *Τίποτα δε θέλω, ΠΟΥΘΕΝΑ δε μας ακολουθείς πια, ΠΟΤΕ δεν ήρθε, καθΟΛΟΥ δε μ’ αγαπάς*, αντί των μη εμφατικών *δε θέλω, δε μας ακολουθείς πια, δεν ήρθε, δε μ’ αγαπάς*, αντίστοιχα, για να περιοριστώ στα τυπικότερα παραδείγματα⁵. Το ενδιαφέρον είναι ότι για την εμφατική δήλωση της άρνησης επιλέγεται πάντα μια έκφραση του ελαχίστου· *κανΕΝΑΝ*, π.χ., σημαίνει «Έναν καν (δεν), ούτε έναν».

Αυτό που μένει, για να είμαι συνεπής με τις υποχρεώσεις που ανέλαβα λίγο πριν, είναι να προσπαθήσω να επιβεβαιώσω και τη συμπληρωματική παρατήρηση ότι η διαχρονική αυτή προτίμηση έχει τη ρίζα της σε γνωσιακά κι όχι απλώς γλωσσικά σχήματα. Θα το επιχειρήσω με δυο τρόπους, αρχίζοντας

5. Οι Hopper & Traugott (ό.π.) διατυπώνουν πολύ σχετικές παρατηρήσεις για το φαινόμενο της επανενίσχυσης της άρνησης στα Αγγλικά και τα Γαλλικά:

Στην καθομιλούμενη Αγγλική εκφράσεις όπως *no way* (πβ. *No way we're taking this stuff*) αντικαθιστούν το απλό *n't* (από το *not*), που είναι και το ίδιο σύμπτυξη του *na wiht* «*no thing*».

και παρακάτω (ό.π.:122):

Το αρνητικό ενισχυτικό στοιχείο *pas* της Γαλλικής, που διεκδικεί το ρόλο γενικού αρνητικού δείκτη, απαντά μετά μάλλον, παρά πριν από το ρήμα, αντανakλώντας μια αλλαγή κατά τη διάρκεια κάποιων αιώνων που θα μπορούσε να αναπαρασταθεί ως εξής: *ne va* «δεν πάει» > *ne va pas* > *va pas*.

Το φαινόμενο έχει πολύ ευρύτερες διαστάσεις απ' ό,τι αφήνεται να εννοηθεί εδώ· πβ. τις –εσχολογικές πάντα– εκφράσεις: *ΑΝΘΡΩΠΟ δεν είδα, ΒΗΜΑ δεν έκανε, ΣΤΑΓΟΝΑ δεν ήπιε, ΔΡΑΧΜΗ δε δίνω, ΚΟΥΚΟΥΤΣΙ μυαλό (δεν έχεις), ΤΣΙΜΟΥΔΙΑ (δε θα βγάλετε) εσείς!*, *δεν είπε ΚΟΥΒΕΝΤΑ, δεν είδε το ΠΑΡΑΜΙΚΡΟ, ΣΤΙΓΜΗ δεν κάθεται, με ΚΑΜΙΑ κυβέρνηση (δε γίνεται αυτό), ΨΥΧΗ (ΖΩΣΑ δεν υπήρχε)* κτλ., για να περιοριστούμε στα Ελληνικά.

με τον ασφαλέστερο. Μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε ότι στις τυπικότερες εκφράσεις του μηχανισμού επανενίσχυσης που παρήθεσα παραπάνω εκπροσωπούνται γενικότερες, και ανεξάρτητα διατυπωμένες⁶, γνωσιακές κατηγορίες, όπως: Πρόσωπο (*κανΕΝΑΣ*), Πράγμα-Πράξη (*Τίποτα*), Τόπος (*ΠΟΥ-ΘΕΝΑ*), Χρόνος (*ΠΟΤΕ*), Τρόπος (*καθΟΛΟΥ*). Οι επιλογές, λοιπόν, στις εκφορές που γνωρίσαμε εκεί δεν είναι γνωσιακά «τυχαίες».

Η δεύτερη μαρτυρία υπέρ της άποψης ότι το διαγλωσσικό καλούπι της επανενίσχυσης έχει πίσω του γνωσιακά σχήματα θα είναι αμεσότερη, αν και δε θα ξεπερνά τα όρια μιας, δελεαστικής έστω, υπόθεσης: θα μας επαναφέρει, πάντως, στο γνωστό μας πεδίο της τριτοβάθμιας ανακύκλωσης και στη συζήτηση της αποφαιτικής μας πρότασης. Η επανενίσχυση της άρνησης φαίνεται να αντλεί τη δύναμή της από ένα λογικό σχήμα γνωστό από πολύ παλιά, και απόλυτα εύπεπτο για το λογικό μας ένστικτο, το *modus (tollendo) tollens*:

μείζων προκείμενη:	αν A, τότε B
ελάσσων προκείμενη:	όχι B
συμπέρασμα:	όχι A

Πιο συγκεκριμένα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι: α) οι επανενισχυμένες αρνητικές προτάσεις που γνωρίσαμε είναι δείγματα ελλειπτικού λόγου· και β) ο ελλειπτικός αυτός λόγος απηχεί την αρνητική ελάσσωνα προκείμενη *όχι B* του *modus*. Η υπόθεση αυτή μας επιτρέπει να εξηγήσουμε εύκολα, και σε μια γνωσιακά δεδομένη βάση, το μηχανισμό των εμφατικών μας εκφορών· στα συμφραζόμενα, π.χ.,

- Τους είδες να έρχονται;
- Δεν έχω αντιληφθεί καμμία κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα.

η (εμφατική, μπορούμε πια να πούμε, και να καταγράψουμε) αποφαιτική μας πρόταση λειτουργεί σαν ένα είδος μετωνυμικού εκπροσώπου του σχήματος:

6. Πβ. και τη γνωσιακή αλυσίδα των πρωτοτυπικών μεταφορικών κατηγοριών: PERSON > OBJECT > ACTIVITY > SPACE > TIME > QUALITY/MANNER (= ΠΡΟΣΩΠΟ > ΠΡΑΓΜΑ > ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ > ΤΟΠΟΣ > ΧΡΟΝΟΣ > ΠΟΙΟΤΗΤΑ/ΤΡΟΠΟΣ), που προτείνουν οι Heine et al. (1991: 48 κ.ε.), για να ελέγξουν τη διαδικασία της μεταφοράς, αλλά και για να εξηγήσουν βαθύτερα ορισμένες πλευρές της γλωσσικής δομής· πβ. επίσης τον παρόμοιο κατάλογο γενικότερων «οντολογικών κατηγοριών» του Jackendoff (1983).

Αν τους είδα να έρχονται, έχω αντιληφθεί ΜΙΑ (τουλάχιστον) κίνηση
εδώ γύρω μέχρι τώρα.

Δεν έχω αντιληφθεί καμία κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα.

Δεν τους είδα να έρχονται.

(όπου «τους είδα να έρχονται» = A και «έχω αντιληφθεί ΜΙΑ (τουλάχιστον) κίνηση εδώ γύρω μέχρι τώρα» = B).

Είναι φανερό ότι με τον τρόπο αυτό τόσο η εμφατικότητα όσο και οι συμφραστικές επαφές του δείγματός μας εντοπίζονται. Αποφεύγοντας την τυπικότερη αντίδραση:

– Τους είδες να έρχονται;

– Δεν τους είδα (να έρχονται).

ο ομιλητής προτιμά να υποβάλει έμμεσα την απάντηση στο ερώτημα της συνομιλήτριάς του, επικαλούμενος την εγγύηση ενός λογικού σχήματος: δίνει την πληροφορία που αντιστοιχεί ακριβώς στη θέση της δεύτερης προκειμένης⁷ και με τον τρόπο αυτό θέτει μετωνυμικά σε λειτουργία τον απαγωγικό του μηχανισμό. Την αλήθεια μιας άμεσης απάντησης, *Δεν τους είδα (να έρχονται)*, υποκαθιστά με όλο της το κύρος η (αναγκαστική) αλήθεια του συμπεράσματος μιας έγκυρης λογικής ακολουθίας που εξυπακούεται. Αυτή η μετωνυμική επίκληση του λογικού σχήματος δε θέτει σε κίνδυνο τη συνοχή της συνομιλίας, αφού η σύνθετη πρώτη προκειμένη, *Αν τους είδα να έρχονται, έχω αντιληφθεί ΜΙΑ (τουλάχιστον) κίνηση* εδώ γύρω μέχρι τώρα, είναι απλό να ανακτηθεί λόγω της σχέσης της με τα συμφραζόμενα (την ερώτηση της συνομιλήτριάς, που έχει μόλις προηγηθεί) και του πραγματο-λογικού της χαρακτήρα (είναι μια αυτονόητη συνεπαγωγή· την «ξέρουμε» από πριν, η πληροφοριακή της αξία είναι μηδενική: αν πράγματι τους είδα να έρχονται, τότε σίγουρα –δε γίνεται αλλιώς!– έχω αντιληφθεί μία τουλάχιστον κίνηση). Την ίδια γνωσιακή βάση προφανώς πρέπει να αναζητήσουμε σε κάθε περίπτωση πίσω από τη διαδικασία επανενίσχυσης της άρνησης, τουλάχιστον στις πρώτες της φάσεις, πριν δηλαδή επέλθει η φθορά των γλωσσικών μηχανισμών που επιστρατεύονται.

7. Για το ρόλο του *καν-* βλ. Βελούδης (1995). Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι η ενισχυτική δομή μπορεί να έχει και τη μορφή: *Δεν έχω αντιληφθεί ΜΙΑ κίνηση* εδώ γύρω μέχρι τώρα. Και αξίζει να σημειώσουμε με αυτή την ευκαιρία ότι η αμφισημία τέτοιων εκφορών («δεν έχω αντιληφθεί ΜΙΑ (έστω) κίνηση»/«ΜΙΑ (μόνο) κίνηση δεν έχω αντιληφθεί») μπορεί εύκολα να εξηγηθεί στο πλαίσιο της υπόθεσης που διατύπωσα: στη μία περίπτωση («δεν έχω αντιληφθεί ΜΙΑ (έστω) κίνηση») εξυπακούεται μετωνυμικά ο *modus*, στην άλλη («ΜΙΑ (μόνο) κίνηση δεν έχω αντιληφθεί») όχι.

Για να συνοψίσω, προσπάθησα να δείξω ότι η επιμονή των γλωσσών, διαπιστωμένη τόσο στο διαχρονικό όσο και στο συγχρονικό άξονα, να επανενισχύουν τη δήλωση της άρνησης με εκφράσεις του «ελαχίστου» δεν είναι δυνατόν να εξηγηθεί σε γλωσσική μόνο βάση· είναι απαραίτητη επίσης και η γνωσιακή. Αν, μάλιστα, ευσταθεί η υπόθεση σχετικά με το *modus tollens*, η σχέση «γλώσσα-γνώση» βαθαίνει ακόμη περισσότερο. Τόσο, ώστε να αποδεικνύεται παλινδρομική: η γλώσσα είναι, κατά πως ξέρουμε, ένα μέσο για την έκφραση λογικών ακολουθιών όπως ο *modus tollens*· αλλά φαίνεται να ισχύει και το αντίστροφο σε κάποιες περιπτώσεις, τελικά: ο *modus tollens* να γίνεται μέσο έκφρασης για τη γλώσσα!

Διακόπτω εδώ την «ανάκριση» της αποφαιτικής μας πρότασης, απότομα, όπως άρχισα, εκφράζοντας μόνο μια διπλή ευχή, αντί επιλόγου. Το ένα της σκέλος είναι προσωπικό και αφορά το παρόν κείμενο: να μην έχω, λόγω υπερβάλλοντος (γλωσσολογικού) ζήλου, αποσπάσει από το μικρό μας δείγμα «ομολογίες» που δεν αντιστοιχούν στη (γλωσσική) πραγματικότητα. Το δεύτερο σκέλος είναι γενικό και αφορά το μέλλον της ελληνικής σημασιολογίας: να γίνει κατανοητό ότι για τη βαθύτερη ανάλυση του φαινομένου της σημασίας είναι απαραίτητο το τρίπτυχο «κόσμος-γλώσσα-ομιλητής», με την τελευταία πτυχή παρούσα σε όλο της το πλάτος και, κυρίως, το βάθος: γνωσιακό και συναισθηματικό.

Βιβλιογραφία

- Barwise, Jon & Perry, John (1983). *Situations and Attitudes*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Χριστίδης, Α.-Φ. (1995). Δεικνικότητα. Στον τόμο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 15ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.*, 68-77.
- Heine et al. (1991). *Grammaticalization. A conceptual Framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hopper, Paul J. & Traugott, Elisabeth Closs (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackendoff, Ray (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 15ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.* 11-14 Μαΐου 1994. Τιμητική προσφορά στον καθηγητή Μ. Σετάτο. Θεσσαλονίκη 1995.
- Νικηφορίδου, Κική (1999). Η μεταφορικότητα της σκέψης: Φιλοσοφικές και γλωσσολογικές προσεγγίσεις. Στον τόμο των Δ. Κατή, Μ. Κονδύλη & Κ. Νικηφορίδου (επιμ.). *Γλώσσα και Νόηση. Επιστημονικές και φιλοσοφικές προσεγγίσεις*. Εκδ. Αλεξάνδρεια, 163-178.
- Sweetser, Eve (1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge Studies in Linguistics 54. Cambridge: Cambridge University Press.
- Βελούδης, Γιάννης (1995). Ποσοδεικτικές εκφράσεις και «υποκείμενο». Στον τόμο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 15ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.*, 394-405.